

Marek Wójtowicz

W obronie spójności myśli Jamesa

Recenzja książki Piotra Gutowskiego
Nauka, filozofia i życie. U podstaw myśli Williama Jamesa
Lublin: Wydawnictwo KUL, 2011

Znajomość twórczości Williama Jamesa w naszym kraju w znikomym stopniu odpowiada powszechnie uznawanemu znaczeniu jego pism dla współczesnej filozofii. Trudno jednak właściwie odczytać koncepcje tak dziś popularnych myślicieli, jak Hilary Putnam, Richard Rorty czy nawet Alfred N. Whitehead, bez uwzględnienia zawartych w nich odniesień i treści polemicznych do twierdzeń prekursora amerykańskiego pragmatyzmu. Chociażby z tego powodu monografia Piotra Gutowskiego, profesora Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego i specjalisty w zakresie filozofii amerykańskiej, zasługuje na uważną lekturę.

Książka składa się z krótkiej przedmowy, wstępu oraz pięciu rozdziałów, po których następuje zakończenie, bibliografia, streszczenie w języku angielskim oraz indeks osób i najważniejszych pojęć. Już we wstępie autor formułuje twierdzenia, które zamierza uzasadniać w dalszych częściach pracy. Za najważniejsze z nich należy uznać przekonanie o koherentnym charakterze dzieł Jamesa. Gutowski nie tylko podkreśla spójność psychologicznego i filozoficznego dorobku autora *Doświadczeń religijnych*, lecz nawet odrzuca tezę o istotnym ewoluowaniu jego myśli — wbrew wielu klasycznym interpretacjom, które ugruntowały obraz amerykańskiego myśliciela jako postaci o poglądach trudnych do zsyntetyzowania, nierzadko opowiadającego się za stanowiskami względem siebie sprzecznymi.

Pierwszy rozdział ma charakter biograficzny, choć przedstawia wydarzenia z życia amerykańskiego myśliciela wybiórczo, koncentrując się głównie na tych, które wywarły wpływ na ukształtowanie się jego poglądów. Co prawda, Gutowski powielił standardowy podział naukowo płodnej części życia Jamesa na okres psychologiczny i filozoficzny, ale podkreśla, że podział ten nie wyznacza jakiegś zasadniczej przemiany ani jego zapatrywań, ani zainteresowań. Wyniknął on głównie ze względów pozamerytorycznych: James na początku swej kariery akademickiej został zatrudniony jako wykładowca fizjologii i psychologii, a następnie zgodził się napisać podręcznik dla studentów psychologii. Działaniom tym poświęcił się na wiele lat bez reszty, ale — co akcentuje Gutowski — miał już wówczas ugruntowane poglądy filozoficzne i tylko wyczekiwał sposobnego czasu na ich usystematyzowanie, a następnie zaprezentowanie w formie wykładów i pism.

W rozdziale tym czytelnik znajdzie opis najważniejszych źródeł myśli Jamesa — zarówno tych ściśle filozoficznych (twórczość Charles'a Renouviere, Ralpa W. Emersona, Charlesa S. Peirce'a), jak i niesformalizowanych (klimat intelektualny tworzony przez ojca i zapraszanych do domu rodzinnego gości; uczestnictwo w tzw. Klubie Metafizycznym). Autor przedstawia również, z konieczności w dużym skrócie, najważniejsze treści kolejnych książek amerykańskiego myśliciela. W zasadzie pierwszy rozdział omawianej monografii tworzy pewną całość i można go potraktować nie tylko jako wstęp do dalszych szczegółowych analiz, lecz także jako swego rodzaju przystępną introdukcję do filozofii Jamesa.

Rozdział drugi jest, jak się wydaje, najważniejszy. Autor książki określa myśl Jamesa za pomocą pięciu „izmów”: antyatomizm, antyesencjalizm, antyscjentyzm, humanistyczny pluralizm i empiryzm. Każde z tych pojęć Gutowski dokładnie przedyskutowuje. Czytelnik znajdzie więc argumentację dowodzącą ich adekwatności do przekonań amerykańskiego filozofa oraz wytłumaczenie bezzasadności przypisywania mu innych, w tym także zdecydowanie przeciwnych, poglądów. Nie jest to łatwe zadanie, skoro wiele fragmentów pism Jamesa, a zwłaszcza tych psychologicznych, zawiera treści pozornie jednoznacznie wskazujące na konieczność zupełnie innego rozumienia jego myśli. Przykładowo, koncepcja strumienia świadomości zdaje się prostą drogą prowadzić do esencjalistycznej fenomenologii, a twierdzenie o powszechności schematu bodziec — reakcja czy teoria emocji — do scjentyistycznej psychologii (behawioryści nawet uznali autora *The Principles of Psychology* za swego prekursora).

Gutowski wielokrotnie podkreśla nieodzowność rozumienia konkretnych rozstrzygnięć, jakie proponuje James, zawsze w kontekście

jego szerszej, metafizycznej wizji rzeczywistości. Zdaniem autora omawianej monografii, choć wizja ta jest dość wyraźnie w dziełach amerykańskiego filozofa wyartykułowana, to często pomija się ją jako spekulatywną bądź niezgodną z rezultatami szczegółowych analiz. Innym problemem utrudniającym właściwą recepcję poglądów Jamesa jest wysoki poziom oryginalności stawianych przezeń najogólniejszych tez. Czyż łatwo jest — na przykład — zaakceptować jego przekonanie o tym, że należy naturalistycznie uprawiać psychologię, gdyż obecnie jest to optymalna droga rozwoju tej nauki, a jednocześnie bez wahania odrzucać leżący u podstaw tego podejścia materialistyczny i deterministyczny obraz świata? James pogląd ten ilustruje porównaniem poszukiwania prawdy w nauce z halsowaniem żaglowca, który podąża do zaplanowanego celu, chociaż jego ruch to sekwencja całkowicie różnych, samych w sobie nietrafnych kierunków żeglugi.

Trzeci rozdział zawiera opis specyfiki Jamesowskiej psychologii oraz analizę jej najważniejszych pojęć: „świadomość” i „jaźń”. Omówione zostały istotne elementy koncepcji świadomości z *The Principles of Psychology* (osobowy charakter, nieustanna zmienność, ciągłość, selektywność, poznawczy charakter) i ich filozoficzne konsekwencje albo raczej — zgodnie z duchem całej monografii Gutowskiego — cechy świadomości zostały ukazane jako rezultat uprzednio przyjętych przez Jamesa poglądów metafizycznych i epistemologicznych. W opisie jaźni podkreślone zostało znaczenie kluczowego, a niedostatecznie precyzyjnie oddanego w polskich tłumaczeniach dzieł amerykańskiego myśliciela rozróżnienia na jaźń poznawaną (*me*) i jaźń poznającą (*I*).

Ostatnie dwa rozdziały książki traktują o stanach umysłu. Pierwszy z nich przedstawia psychologiczne poglądy Jamesa z zakresu, który należałoby określić — według obecnej terminologii — jako procesy poznawcze oraz emocje i motywacje. Niewielu współczesnych psychologów zgodziłoby się natomiast z tym, że także rozdział piąty, zatytułowany *Nadzwyczajne stany umysłu*, opisuje wyniki badań naukowych amerykańskiego myśliciela. Gutowski przedstawia w nim analizy doświadczeń religijnych (na podstawie *The Varieties of Religious Experience*) oraz zjawisk paranormalnych, których zgłębianiem James — w pełni świadomie narażając swoją reputację naukowca — zajmował się przez większość życia.

W świetle tego omówienia treści pojawia się pytanie o zasadność nadania książce tytułu *Nauka, filozofia i życie*; podtytuł zastrzeżeń nie budzi. Na pewno praca dotyczy filozoficznych poglądów Jamesa. Jest również o życiu, i to w co najmniej dwojakim znaczeniu tego słowa. Z jednej strony Gutowski omawia elementy biografii amery-

kańskiego myśliciela, z drugiej — wielokrotnie podkreśla charakterystyczną cechę wszelkich jego dociekań, jaką była fascynacja fundamentalnym doświadczeniem człowieka: doświadczeniem bogactwa i niepowtarzalności życia. Wątpliwości natomiast rodzi użycie słowa *nauka*. Przecież większość analiz zawartych w książce dotyczy zagadnień z zakresu psychologii! Autor książki mógłby zarzut ten odpierać, argumentując, że wszakże wielokrotnie odczytuje psychologiczne tezy Jamesa jako wyraz jego szerszych poglądów na przyrodoznawstwo, a nawet na naukę w ogóle. Jednak tytułowe zestawienie nauki i filozofii jest jeszcze z jednego powodu niefortunne. Sugeruje ono może nie od razu izolację, ale przynajmniej wyraźną różnicę tymi dwoma rodzajami poznawczych wysiłków człowieka. Dokonana przez Gutowskiego interpretacja myśli Jamesa jest zgoła odmienna: akcentuje właśnie spójność psychologii i religii, teorii i praktyki życiowej, nauki i filozofii, myślenia i życia.

Za nieznaczną, ale jednak zauważalną wadę omawianej pracy należy uznać wielokrotne powtórzenia niektórych treści. Można nawet odnieść wrażenie, że autor nie przepuszcza żadnej okazji, aby ugruntować w czytelniku właściwe, jego zdaniem, rozumienie najważniejszych filozoficznych poglądów Jamesa: panpsychizmu (monizmu neutralnego), pluralizmu, empiryzmu, pragmatyzmu. Ten perswazyjny zabieg mógłby być zasadnie zastosowany jako środek dydaktyczny, a więc w przypadku książki o charakterze podręcznikowym. Monografia Gutowskiego jednak podręcznikiem zdecydowanie nie jest. Zarzut niekoniecznej replikacji dotyczy zresztą także cytatów z dzieł Jamesa.

Niewątpliwymi natomiast zaletami omawianej pracy są logiczny i przejrzysty układ treści oraz precyzyjny, elegancki styl autora. Książka jest ponadto bardzo starannie zredagowana i niemal wolna od błędów. Docenić trzeba także jej wymiar „zewnątrzny”: twarda oprawa, ciekawie pomyślana okładka, zachęcający do lektury dobór czcionek.

Reasumując, ukazała się książka ze wszech miar godna polecenia. To jedna z niewielu polskich monografii dotyczących Jamesa (warto w tym miejscu zauważyć, że równolegle ukazała się publikacja Mirosława Piróga *William Jamesa filozofia doświadczenia religijnego*). Jest ona nie tylko kolejnym przyczynkiem do szeregu interpretacji klasyka filozofii, gdyż porusza treści o doniosłym znaczeniu dla współczesnej refleksji filozoficznej, a zatem wykracza poza ściśle historyczną rekonstrukcję poglądów XIX-wiecznego amerykańskiego myśliciela.